

MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİ
ИСТОРИЯ ШКОЛЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ
HISTORY OF SCHOOL AND PEDAGOGICAL THOUGHT

UOT 37

AZƏRBAYCANDA PEDAQOGİKA ELMİNİN İNKİŞAFINDA ÖZÜNÜTƏHSİL
VƏ ÖZÜNÜTƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Solmaz Elçin qızı Hüseynova

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

Orcid: 0009-0004-2643-4111

E-mail: solmazhuseynovaaa@gmail.com

Açar sözlər: *özünütəhsil, özünütərbiyə, mütəfəkkir, elm, pedaqogika.*

Ключевые слова: *самообразование, самодисциплина, мыслитель, наука, педагогика.*

Key words: *self-education, self-discipline, thinker, science, pedagogy.*

Azərbaycanda xalq düşüncəsinin ifadələrində, müqəddəs kitabımız olan “Qurani-Kərim”-də, Məhəmməd peyğəmbərin hədislərində, orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirlərinin, XIX əsr maarifçilərinin, görkəmli xalqların pedaqoqlarının əsərlərində həmçinin müasir dövrün ədəbiyyatında, yazıçıların, şairlərin aforizmlərində özünütərbiyə ilə bağlı fikirlər, bu gün də dəyərli xəzinə olmaqla öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Azərbaycan xalqının folklor nümunələrində zəngin və dərin mənalı fikirlər bu gün üçün də aktual hesab olunur. “Savad pulla deyil, zəhmətlə əldə edilir”, “Bilməmək ayıb deyil, öyrənməmək ayıbdır” və s. ədəbi xəzinədən gələn əxlaqi ifadələr xalqın – atalar sözləri və məsəlləri tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Qədim dövrlərdən başlayaraq böyük mütəfəkkirlərimizin əsərlərində özünütərbiyə mühüm məsələ olmuşdur. Onların yazıb-yaratdığı mənəvi sərvətlərdə insanın həyatında və şəxsiyyətin inkişafında özünütərbiyənin əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanır və onun rolu qeyd olunur.

İlk öncə özünütəhsil və özünütərbiyənin tərifini qeyd etməliyik: Özünütəhsil insanın müstəqil olaraq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi prosesidir. Özünütəhsil həm çox çətin həm də çox məsuliyyətlidir. Çünki insan özünütəhsilə yiyələnməkən heç kimin nəzarəti olmadan təhsilə yiyələnir.

Özünütərbiyə isə insanın öz üzərində mütəşəkkil və sistemli olaraq işləməsi və formalaşması prosesidir.

Müasir dövrdə pedaqogika elmində təcrübə göstərir ki, özünütəhsil və özünütərbiyə olmadan uğurlu mütəxəssis olmaq və biliklərə dərinlən yiyələnmək mümkün deyil. Bir qayda olaraq, özünütəhsil və özünütərbiyə müasir mütəxəssislərin qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biri hesab olunur.

Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də budur ki, pedaqoji tədqiqatlarda və sosial yanaşmalarda özünütərbiyə və özünütəhsil mədəni və etik davranışların əsas meyarı hesab olunur.

İndi isə Azərbaycanda özünütəhsil və özünütərbiyə ilə bağlı fikrin formalaşması mərhələlərinə nəzər salmalıyıq.

Zərdüştilik qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda, Orta Asiyada, Kiçik Asiyada və

bəzi başqa ölkələrdə geniş yayılmış fəlsəfi əsər, pedaqoji fikir nümunəsidir. Qədim zamanlarda Zərdüşt məbədlərində “Atəşgah” elm və təhsil, alim və müdriklər ocağı adlanırdı. Bu məbədlərdə təhsil alanlar orada yaşayırdı, həmçinin gənclər yazıb-oxumağı burada öyrənir, müdriklərdən dərs alır və özünütəhsil yolu ilə biliklərə yiyələnirdilər.

Nəhəng İslam mədəniyyətində “Elmin ardınca get, Çində olsa da”, “Beşikdən qəbirə qədər öyrən”, “İkisi doymaz: Elm axtaran və mal axtaran” kimi hədəslər, gənc nəslə elm öyrənməyə və özünütəhsil bacarıqları ilə inkişaf etməyə cəlb etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi təhsilin həm kişilər, həm də qadınlar üçün vacib olduğunu əsərlərində qeyd edirdi. O, demək olar ki, bütün şeirlərində qadınları savadlı olaraq təsvir edirdi. Nizami təkcə humanitar və təbiət elmlərini deyil, ilahi elmləri də öyrənməyi vacib hesab edirdi: “Bilik kəsb etməklə dünyanı qazan, Əsmanı oxu ki, mənə alasan. Qaç o sözlərdən ki, mənasız, boşdur, İlahi elmlər öyrənmək xoşdur”.

Nizami “Leyli və Məcnun” poemasında qız və oğlanların birgə təhsil aldığı məktəbdən, “İskəndərnamə” əsərində isə qadınlar üçün yaradılan ali məktəbdən bəhs edir. Nizami Gəncəvi qeyd edir ki, kitab oxumaqla bilik yenilənir və inkişaf edir.

Dahi Nizami “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” əsərində kamala çatmağın yeganə yolunu elmə yiyələnməkdə görürdü: “Qəflətdə oynama, qeyrət vaxtıdır. İndi hünər vaxtı, şöhrət vaxtıdır. Ucalmaq istəsən, bir kamala çat, Kamala ehtiram göstərər həyat”.

Əfzələddin Xaqani Şirvani, Nəsirəddin Tusi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov və başqaları kimi Azərbaycanın və bütün Şərqi böyük mütəfəkkir şairləri özünütərbiyə yolu ilə elmləri mükəmməl mənimsəmişlər. Bu mütəfəkkirlər təlimlərini başa vurduqdan sonra özünütəhsil yolu ilə öyrəndikləri bilik sahələrini təkmilləşdirir və onları maraqlandıran yeni biliklərə yiyələnirlər.

Azərbaycan xalqının görkəmli ustadlarından biri Əfzələddin Xaqani Şirvani (1120-1199) öz əsərlərində qeyd edir ki, “İnsan aləmini o zaman öyrənmək, dərk etmək olar ki, müəllim insanın ruhu, ürəyi olsun. Bu məktəbdə (qəlb məbədi) şübhəsiz ki, hörmət, oxumaq, öyrənmək, çətinliklərə qalib gəlmək və dünya tufanından qaçmağa çalışmaq istəyi olmalıdır”. Xaqani qeyd edir ki, “Özünütəhsil insanın intellektual səviyyəsini yüksəltməklə yanaşı, ona həyatın çətinliklərini dəf etməyə kömək edir, onda mənəvi dözümlülük yaradır.

Müəllif vurğulayır ki, “Elmdə hər tələbə zirvələrə çata bilməz; özünü alim hesab edən şəxs Nuhun dövründən elmi öyrənməli, yəni hərtərəfli şəkildə onun bütün dərinliyinə varmalıdır”.

Dünya şöhrətli Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusi (1201-1274) kiçik yaşlarından müstəqil təhsil almış, böyük alimlərdən dərs almış, elmi müzakirələrdə və elmi məclislərdə-məktəblərdə iştirak etmişdir.

Nəsirəddin Tusi “Gecəni səhərə çevirən insanın ruhu gündüzlər sevinclə dolur” fikrini dəfələrlə təkrar edirdi. Nəsirəddin Tusinin fikrincə, “İnsanın xoşbəxtliyinin və ya bədbəxtliyinin açarı onun ağıl və iradəsinin gücündədir”. İnsan müstəqil, ardıcıl, məqsədyönlü işləyirsə, israrla biliyə yiyələnirsə, elm və mədəniyyəti dərk edirsə, bu, onun nəzərdə tutduğu məqsədə düzgün şəkildə çatmasına kömək edə bilər”.

Dahi mütəfəkkir Məhəmməd Füzuli əsərlərində elmə yüksək qiymət verirdi, elmin insan mənəviyyatını yüksəldən, insan azadlığına yardım edən vasitə hesab edərək yazırdı: “Elmdir bəis rifayət xalq” (Xalqın rifahı elmdədir).

Azərbaycanın böyük mütəfəkkirlərindən biri olan Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847)

özünütəhsil və özünütərbiyə yolu ilə hərtərəfli biliyə, müdrikliyə nail olmuş görkəmli maarifçi olmuşdur.

A. Bakıxanovun əsərlərindəki qiymətli fikirlər özünütərbiyəyə gözəl bir nümunədir: “Rəhm və insaf anadangəlmə, ədalət isə sonradan törəmədir”. A. Bakıxanov qeyd edir ki, “İnsaf insanın öz daxilində olan, onun hərəkət və davranışlarına nəzarət edib, qiymət verən hakimdir”.

Böyük filosof və dramaturq Mirzə Fətəli Axundov (1812-1878) çox kiçik yaşlarından əla yaddaşa və zəngin müəlliməyə malik idi. O, daim özünütəhsillə məşğul olmuş, elmin müxtəlif sahələrini öyrənməyə səy göstərmişdir.

Mirzə Fətəli Axundovun özünütərbiyəyə dair fikirlərində gənc nəslin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi vacib hesab olunur. O, tərbiyəyə dair düşüncələrində dostluq, ədalət, humanizm, əməksevərlik, sədaqət kimi keyfiyyətləri diqqət mərkəzində saxlayırdı. Axundov uşaqların doğma yurda, vətənə, ölkəyə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunması fikrini dəstəkləyirdi.

Sonda qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın görkəmli alim və yazıçılarının özünütəhsil və özünütərbiyəyə dair fikirləri pedaqoji fikrin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik mənbələr hesab olunur. Nizami, Xaqani, Nəsimi, Nəsirəddin Tusi, Füzuli və Azərbaycanın ümumən Şərqi dünyə şöhrətli filosof və şairləri öz zəngin təcrübələrinə əsaslanaraq gənc nəslin özünütərbiyəsi, özünütəhsili, şagirdlərin biliklərə yiyələnməsi haqqında dəyərli fikirləri və zəruri materialları təqdim etmişlər.

Qeyd etməliyik ki, bu gün elm və texnikanın yüksək səviyyədə inkişafı, zəngin informasiya axınları şagirdlərin və tələbələrin təhsil həyatında özünütəhsil və özünütərbiyə fəaliyyətini də aktuallaşdırır.

Ona görə də indiki mərhələdə biz tarixi materialların bizə verdiyi mənbələrə əsaslanmalı və onları indi də təlim və tərbiyədə tətbiq etməyə çalışmalıyıq.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə təlim prosesində özünütəhsil və özünütərbiyə məsələləri Azərbaycan pedaqogikasında mühüm istiqamətlərdən biridir. Şagirdlərin və tələbələrin özünütəhsil və özünütərbiyə məsələləri onların gələcək inkişafında vacib rol oynayır və öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Problemin elmi yeniliyi. Azərbaycan mütəfəkkirlərinin özünütəhsil və özünütərbiyə ilə bağlı pedaqoji fikirləri diqqət mərkəzinə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ümumtəhsil məktəblərinin və ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/azerbaydzhanskie-mysliteli-pedagogi-o-deyatelnosti-samoobrazovaniya>
2. <https://portal.azertag.az/az/node/9673>
3. <https://hurriyyet.az/az/post/nizaminin-eserlerinde-terbiye-ve-tehsil-meseleleri-serdar-zeynal-yazir-354489>

С.Е. Гусейнова**Проблемы самообразования и самодисциплина в развитии педагогической науки в Азербайджана****Резюме**

Статья была посвящена самодисциплине и самодисциплине в развитии педагогической науки в Азербайджане. В статье подчеркивается важность воспитательных встреч, самодисциплины и самодисциплины видных азербайджанских интеллектуалов, таких как Низами, Туси, Физули, азербайджанские просветители Бакыханов, Ахундов. Интеллектуалы писали по таким вопросам, как образование, наука и дисциплина. В статье также подчеркивается значение самодисциплины и самодисциплины в учебной жизни учеников и студентов в современное время.

S.E. Huseynova**Issues of self-education and self-discipline in the development of pedagogic science in Azerbaijan****Summary**

The article was devoted to self-education and self-discipline in the development of pedagogical science in Azerbaijan. The article highlights the importance of educational meetings, self-education, and self-discipline by prominent Azerbaijani intellectuals, such as Nizami, Tusi, Fuzuli, Azerbaijani educators Bakıhanov, and Akhundov. Intellectuals have written on these issues, such as education, science, and discipline. The article also highlights the importance of self-education and self-discipline in the educational life of pupil and students in modern times.

Redaksiyaya daxil olub: 13.05.2024